

BÁNYAI JÁNOS

Németh László kritikaírása a húszas-harmincas évek fordulóján

Különböznie kell magától,
hogy hasonlítani tudjon magára.

(Németh László)

A húszas-harmincas évek fordulóját az irodalmi gondolkodás az átalakulás és váltás idejének tekinti. A „történeti avantgárd” után ekkor vált kérdésessé a „klasszikus modernség” esztétikai szemléletformája”. (Kulcsár Szabó Ernő: *Beszéd és horizont*. 1996. 46.) Az átalakulás és váltás azonban nem váltja le sem a történeti avantgárdot, sem a klasszikus modernséget. Folyamatosságukat viszont megtöri, és a törésvonal mentén a *változó* irodalom alakzatai, irányai és nyelvhasználata mind az új „esztétikai szemléletforma”, mind a „versnyelv és én-felfogás, scenika és látásmód, szerkezet és modalitás tekintetében” felismerhető, az irodalomértelmezés gyakorlatában leírható lesz. (Kulcsár Szabó Ernő: *im.* 37.) A második és harmadik évtized fordulóján észlelt *változó irodalom* a jelenben állandóan alakuló irodalmi hagyományként olvasható, olyan nyelvi alakzatként vagy szövegtérként, amelybe a későbbi változók és törésvonalak, de a jelen irodalma is folyamatosan és megszakításokkal írja saját szövegeit. A szövegterek között így zajló folyamatos párbeszéd miatt nem történt, nem is történhetett meg az akkor változónak mondott irodalom leváltása a jelen irodalmában, ahogyan a „történeti avantgárd” és a „klasszikus modernség” leváltása sem történhetett meg az új és ismeretlen bejelentésével a húszas-harmincas évek fordulóján. Ellenkezőleg, az előzmények és a törésvonalak leváltás helyett egyformán irodalmi rangra emelkedtek és hagyományként kanonizáltak. Az sem mellékes, hogy éppen kanonizált alakjuk folytán „párbeszédképesek”. Csak a kanonizáltra írható új szöveg, amely úgyszintén kanonizálható, hogy az után a következők számára befogadóképes, dialógusra alkalmas lehessen.

A húszas-harmincas évek változó irodalmának későbbi olvasatait és megértését a mindenkor jelen irodalmának ráírt szövegei irányítják és határozzák is meg. Viszont van a *változó irodalomnak* egyidejű olvasata is: a szemtanú olvasata. A szemtanú távol-ságot tarthat a maga jelenétől, de sohasem lehet semleges. A jelenlét egyúttal részvétel is. Amit a szemtanú lát, és amiben tanúskodik, vagy amiről tudósít, abban részt is vesz.

Németh László a húszas-harmincas évek fordulóján a változó irodalomnak irodalomkritikusként jelentést tevő szemtanúja, egyben résztvevője, szándéka szerint pedig irányítója és befolyásolója is a változásnak. Ekkor készült kritikáinak legnagyobb részében, a „nemzedék születik” elvét követve, az új írók és költők új műveit bírálva, az irodalom alakulásirányát igyekszik megfigyelni, mert – szerinte – ahogyan 1929-ben *A kritika feladatai* című tanulmányában mondja „Nemcsak írók vannak; van irodalom is.” (N. L.: *Készülődés*, I. 1941. 47.) Németh László a húszas évek végén és a harmincas évek elején jelentkező írókról, költőktől az irodalom, a magyar irodalom nevében

szól. Szerinte az irodalom „épp a te víziódban van”. (Uo. 47.) Majd egy-két sorral később meg is erősíti, hogy „az irodalom a mi látomásunk az irodalomról”. (Uo. 48.) Meggyőződése, hogy az irodalomról alkotott kép legalább annyit számít, mint a „belétartozó művek”. (Uo. 48.) Eppen ez a meggyőződés teremthette meg és hívhatta elő Németh László irodalmi gondolkodásában azt az illúziót, hogy az irodalom alakulásfolyamatai a megértés, a kritika, a véleményalkotás révén irányíthatók: szerinte „a kritikus nemcsak figyelője az irodalomnak, hanem táplálója is” (Uo. 49.) A „nemzedék születik” meghirdetésével Németh László az irodalom új irányait vélte meglátni, annál is inkább, mert neki volt irodalomról alkotott képe és „látomása”, középpontjában a *Nyugat*-tal, és annak első nemzedékével. A „nemzedék születik” a *Nyugat*-tól való elfordulás, ami egyben az irodalomról, a magyar irodalomról alkotott kép és „látomás” átalakítása is a kritikus véleményalkotása nyomán. A szándék azonban sikertelen maradt, a változás csak részben, vagy egyáltalán nem a szemtanú kritikus által várt irányt követte. Ezért mondhatta Kulcsár Szabó Ernő, hogy „Németh László olyan líramodellt részesített előnyben, amely egyre távolodott az európai költészet meghatározó áramlataitól.” (Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 31.) Ami semmit sem von le a szemtanú kritikus tanúszkodásának és tudósításának jelentőségéből, mert az irodalmi szöveg befogadástörténetét nemcsak a megértésnek (is) vehető későbbi, azaz „ráírt” szöveg dokumentálja, hanem a részben vagy egészében „félreértésnek”, vagy Németh László szerint „tévedésnek”, sőt „hamisításnak” tekinthető értelmezés, azaz az irodalmi változással egyidejű értelmező szöveg is.

A szemtanú tudósításának egyik, és mindenképpen legfontosabb műfaja, vagy akár azt is mondhatom: „beszédmódja” az irodalmi kritika Németh László a kritikát a *kultúra* „csodájának”, a kritikust a *véleményalkotás* „művészenek” tartja. (N. L.: i. m. 47.) Erdemes itt megállni egy pillanatra, mert tartalmas ellentmondásokat rejt a két egymással is szembenálló gondolat. Ha a kritikában a kultúra szólal meg, jól hallhatóan akkor, amikor az irodalomban (valamilyen) probléma jelentkezik, problémán ezúttal a váltás és változás idejét értjük, a *változó irodalmat* a húszas-harmincas évek fordulóján, akkor kérdés, hogy a kultúra diszkurzusan és hangján mennyiben üt vagy üthet át a véleményalkotás *művészenek*, a kritikusnak egyéni és autonóm hangja. Radnóti Sándor mondja, hogy „A kritika mint kulturális műfaj közelebb áll a heteronóm pólushoz, noha egyes kritikák és kritikai életművek – főképp az utólagos belátás alapján – az autonóm pólushoz állnak közelebb.” (Radnóti Sándor: *A piknik. Írások a kritikáról*, 2000. 13.) Németh László a kritikát saját belátása szerint a „heteronóm” pólus közelében művelte – mert szerinte nemcsak írók vannak, hanem irodalom is van, az irodalom pedig a „mi látomásunk az irodalomról”, ezért mondhatta, hogy „a jó kritikához nem elég egy ember, ahhoz magas szellemi szint kell.” (N. L.: i. m. 47.) Ennek a magas szellemi szintnek és látomásnak a nevében vállalkozott a „nemzedék születik” jegyében felírható irodalomtörténeti törésvonal meghúzására az irodalom (és a kultúra?) jövője felé. Az „utólagos belátás alapján” erről a vonalról mondható, hogy „nemcsak az európai költészet meghatározó áramlataitól” távolodott el, hanem a húszas-harmincas évek változó irodalmának a megértésben hagyományként kanonizálódott „képétől” és „látomásától” is. Másszóval, ma nem azért olvassuk Németh Lászlónak a „két nemzedék”, vagy a „nemzedék születik” jelentéskörében írott kritikáit, mert a két nemzedékről és a nemzedékek íróiról máig érvényes véleményt alkotott. De azért sem, mintha „látomása” az irodalomról az elméletben vagy a történetben megfellebbezhetetlen volna. Sokkal inkább olvassuk kritikáit – újra – viszonylagos autonómiájuk és

bizonyosra vehető önértékük miatt. Azon egyéni és személyesen megalapozott gondolkodás és beszédmód miatt olvassuk (újra) az ő kritikáit, amivel Németh László kritikaírása elkülönül az időtől, mind a kortárs kritikaírástól, mind a később érvényesülő kritikai (kritikusi) beszédmódotól. A kritikaírásban Németh László autonóm, holott szándéka szerint irodalomtörténeti nézőpontja kulturális, vagyis heteronóm. De autonóm a nemzedék (vagy nemzedékek) íróival és azok műveivel szemben is: kritikaírásának értéke (és irodalomtörténeti helye) nem függ igazságos vagy igazságtalan ítéleteitől, és nem függ igazolható vagy igazolhatatlan véleményeitől. Németh Lászlót, bár azt hangsúlyozza, hogy a kritikus a „véleményalkotás művésze”, nem véleményalkotásai vagy ítéletei miatt olvassuk (újra), bár véleményei és ítéletei pozitív vagy negatív értelemben máig jelen vannak a kritikai és irodalomtörténeti gondolkodásban, és nem is azért mintha ő a véleményalkotásnak valóban „művésze” lett volna, függetlenül attól, hogy szerinte az irodalmi ítélet és vélemény is ihletfüggő („A kritikusnak, ha érdemlegesen akar mondani, éppúgy ihlete lázbeszédére kell bíznia magát, mint a poétának” – írta *Babits lírája* című tanulmányában 1928-ban. N. L.: *Készülődés*, I. 1941. 179.), hanem kritikaírásának autonómiája miatt.

Németh Lászlónak a húszas-harmincas évek fordulóján írott kritikái nem arról a fordulatról szólnak, holott tárgyuk szerint arról beszélnek, hanem ennek a fordulatnak az akkor írott versekkel és prózával együtt szervesen alkotó részei. Kritikaírásának autonómiája tehát azon tárgykörrel szemben is felismerhető, amelynek a „nemzedék születik” jegyében közvetítője, alapítója és irányítója kívánt lenni. Külön és kritikaírásának történeti pozíciójáról leválasztható kérdés, hogy autonómiája és önértéke elérte-e azt a magasságot, amelyen már valóban függetlenedhet mindenkor tárgyától, nemcsak az általa bírált művektől és íróktól, hanem a maga képviselte „irodalomtól” is, ami – Németh Lászlótól hallottuk – összefüggő nagy vízió a magyar irodalomról. Valójában azt lehet mondani, hogy Németh Lászlónak a húszas-harmincas évek fordulóján írott bírálati közül azok számíthatnak nemcsak a filológusok, hanem a jelen irodalmának érdeklődésére is, amelyek az író szándéka ellenére nem közvetítik, hanem beszédmódjukkal, gondolkodásukkal, tematikus megmotivikus felépítésükkel, kritikai „szótárakkal” alapozzák, létesítik az irodalmi változást, vagyis maguk is *változó irodalomként* értelmezhetők.

A *Készülődés* (1941) tanulmányai elé írott bevezetőjében Németh László azt írja, hogy „a kritika: történelmi emlék; a belézárt ítéletet nem szabad meghamisítani”. (N. L.: I. m: 7.) Nem is lehet meghamisítani, hiszen az egyszer kimondott ítélet ugyanazzal a kézzel nem írható át, legfeljebb a későbbi értelmezés és megértés, egy később feltűnő „látomás” az irodalomról változtathat rajta. De a változás sem tüntetheti el. Főként azért nem, mert – Németh László látja így – a „véleményalkotás művésze” ítélete is az ihlettől függ, az ihlet nyomai pedig sokáig fennmaradnak. De ha „történelmi emlék” a kritika, akkor a „belézárt” vélemény és ítélet is természete szerint múlt, tehát emlék, akár múzeumi kiállítási tárgynak is vehető. Csakhogy a kritika nem szűkíthető pusztán vélemény- vagy ítéletalkotásra, még akkor sem, ha ez a kritikus mint művész munkája. Aligha kell a kritikátörténet sok példájával bizonyítani, hogy kritikák, sőt egész kritikusi életművek maradtak fenn a feledés rostjában függetlenül a „belőlük zárt” ítéletektől és véleményektől. Nyilván azért, mert a kritika(írás) tétje csak a megjelenés idejében a messzire hangzó ítélet. A megírás és a megjelenés, a kimondás idején túl, a kritikaírás tétje az út, amely az ítéletig és a véleményig vezet. A megértés, a párbeszéd, a szövegre írt szöveg útja ez az autonómia és az önérték felé.

Az autonómia meg az önérték pedig változó, alakuló, mindig újra meg újra megszólaló, megszólítható, tehát semmiképpen sem vehető „történelmi emlékek” vagy múzeumi kiállítási tárgynak. Németh László kritikáirása is itt lépi túl saját korlátjait, véleményeibe és ítéleteibe, gondolkodásának „szellemi szintjébe”, ideológiájába és kultúrájába önkézzével rajzolt határait.

A húszas-harmincas évek fordulóját Németh Lászlónak két egymásra tekintő és egymásból következő tanulmánya vagy kritikaszorozata határolja, a *Magyar irodalom 1928-ban* és a *Magyar irodalom 1932-ben*. A *Két nemzedék* (1970) című tanulmányokat és kritikákat tartalmazó kötetben egymást követi a két helyzetfelmérés. A kötethez írt bevezető jegyzet az első ízben a *Tanú*-ban közölt kritikai beszámolókat az „irodalomtörténet-alkotás” igénybejelentésének mondja. Ezzel együtt „a műfajok áttekintésével a művek özönében szilárdabb gerincet” igyekszik „emelni”. (N. L.: *Két nemzedék*, 1970. 5.) A két tanulmány közül az első Líra című fejezetében Kosztolányi *Meztelenül*, Gellért Oszkár *Utolsó dalért* és Sárközi György *Váltott lélekkel* című kötetéről szól, és azt a tételt igyekszik bizonyítani, miszerint az Ady-nemzedék Adyt túlélt írói” mintha valamenynyien új költői fázisba értek volna”. (N. L.: Uo. 374.) Kosztolányi költészetének átalakulását, Gellért Oszkár lírájának „imponáló különút-voltát” figyeli meg, a legfiatalabb Sárközi költészetét a „legkonzervatívabb”-nak mondja, mert verseiben a „hűséget” fedezi fel” azok iránt a játékok, borzongások, mámorok iránt, amelyek a költészetnek mégis csak örök hajtó motorjai.” (N. L.: Uo. 376. old.) Szándéka szerint a költők irodalomtörténeti helyét keresi, Kosztolányitól és Gellért Oszkártól Sárközi felé haladva azonban nem találja azt a fejlődésívet, ami „az új költői fázis” kialakulását bizonyíthatná. A regények és drámák áttekintése után Kárpáti Aurél *Kétkedő kritikus* című kötetéről szóló sorainak bevezetőjében jegyzi meg, hogy a műfajok „versenyében” a kritika „a következő évtized vezérműfaja lesz. Lírai korból epikaiba léptünk, mechanisztikus világnézetűből pszichológiába s a kritika a pszichológia epikája.” (N. L.: Uo. 381.) A kritikáírásba ekkor még bele nem fáradt Németh László önarcképének vehető „a kritika a pszichológia epikája” megállapítás, hiszen versekben, regényekben, drámákban egyaránt azt a lélektani referenciális háttérrel keresi, amelyet az irodalmi diszkurzus kifejez és megformál. De Németh Lászlót nem viszi tévútra lélek és vers közvetlen kapcsolhatósága, hiszen a sorozathoz tartozó *Három új verskötet* című részben Tóth Árpád lírájáról szólva közli, hogy amit a kritikus mondhat erről a költészetről „abban ott reszket valami, ami az én élményemhez s nem Tóth Árpádéhoz tartozik” (N. L.: Uo. 383.) Mintha a megértés mint önmegértés hermeneutikai közhelye hallatszana ki Németh László szavaiból. Csak felvillantja a gondolatot s aztán nyomban vissza is vonja, amikor Babits *Az istenek halnak, az ember él* című kötetéről írva állítja, hogy „Babits-verseket olvasni: pszichológiai felfedezés”. (Uo. 385.) Ám a visszavonás sem ennyire egyértelmű, hiszen szerinte a lélek mélyei felé Babits verseiben „a verstechnika”, „a gondolatfűzés-mód” szabadon hagyott szálai vezetnek, nem a közvetlen vagy közvetett élmények. Tóth Árpád és Babits után igazán nagy örömmel Erdélyi József új kötetét köszönti, mert szerinte „Erdélyi a fiatal költőnemzedék legnagyobbika, helyesebben, az egyetlen aki nagy köztük.” (Uo. 385.)

Hogy miért éppen Erdélyi, annak magyarázata a két nemzedék, az Ady-nemzedék és a „születő nemzedék” szembeállításából deríthető ki. A *Nyugat húsz esztendeje* című nevezetes tanulmányában fejt ki, hogy „a *Nyugat* összetétele és művészi felfogása az oka, hogy a magyar nép mélyebb rétegei felé még ebben a háborúelőtti hőskorában sem vethetett horgonyt”. (N. L.: *Készülődés, I.* 1941. 87.) Velük szemben Erdélyi az, aki

„szimbolikus, messzevilágító sorsot teremtett magának. Béresfiú, aki a bihari cseléd-házból az urak fegyvere ellenében is kimondta nép fegyvertelen szavát.” (N. L.: *Két nemzedék*, 1970. 385.) A *Nyugat* hőskora Adyt és Móriczot sem kímélő bírálata részben a kritikára is vonatkozik. Nyilván azért, mert nem hívta fel a figyelmet a hőskornak a néppel, a nép mélyrétegeivel szembeni mulasztásaira. Ma már könnyű bizonyítani Németh László tévedését, ami eltávolította őt „az európai költészet meghatározó áramlataitól”, de eltávolította a húszas-harmincas évek fordulója *változó irodalmának* megértésétől és kritikai befogadásától is. Am hogy rosszul választott és ezzel együtt rosszul is jósolt, azért kritikáirása még nem sorolható a „történelmi emlékek” közé.

Az „irodalomtörténet-alkotás” igényével készült többrészes *Magyar irodalom 1932-ben* Erdélyi Józsefet „korszaknyitó költő”-nek mondja, aki először tért rá „a mondani-való aranyvalutájára”. (N. L.: Uo. 395.) Erdélyihez még csak Illyés Gyulát engedi közel, mert – miként mondja – „ha Erdélyi rögzítette meg az új költők körül a konkrét világot, Illyés kezdte a régi lírai műfajokat újraképezni. A modern líra olvasztókemencéjében a műfajok a vers egyetlen, tömör műfajába folytak össze. A vers megette a dalt, az ódát, a balladát, a költő furcsa álarcnak érezte arcán a műfajt. Illyésnek megint szüksége kezd lenni a műfajokra.” (Uo. 397.) A modern líra, mai szóhasználatunkban, a klasszikus modernség bírálata Németh Lászlónál nem az „esztétista szépségkultusz” leváltása, sem a „személytelenítés hangnemeinek” felelőssítése, sem a nyelvben konstituálódó „lírai én” felismerése irányába vezetett, hanem egy modernség előtti költői beszédhez való visszafordulást jelentette, és ez egyformán megnyilvánul a „konkrét világ” és a „régii lírai műfajok” következetes visszakövetelésében. Ezért maradt lényegében kívül Németh László lírakonceptióján Szabó Lőrinc költészete, ezért bírálhatta oly szigorú könnyedséggel József Attila *Külvárosi éj* című verskötetét. Csak a *Mondd mit érlel...*-nek bocsát meg: „Van egy szép verse, írja, amely megérdemelné, hogy a magyar szegények újsága, ha volna ilyen, vezető helyen hozza.” (Uo. 401.)

Nem kell azonban túl sokat időzni a kritikus un. tévedéseinél. Nem biztos, hogy ezek a kritikus tévedései. Sokkal bizonyosabb, hogy egy kor önismeretének bizonytalanságai és ellentmondásossága ismerhető fel bennük, még akkor is, ha az irodalom történetében nem vezet jóra a bajok, a gondok, a tévedések áthárítása a korra. Nem a kor tévedett, hanem a kor szemtanúi az utókornak küldött tudósításaikban. Mégsem jár ki Németh Lászlónak az utókor elutasítása. Megvédi őt kritikáirásának sok erénye, leginkább az a szándéka, hogy a kritikáirásban az irodalomtörténet-írást alapozza meg, mégpedig úgy, hogy az egyes műre irányuló kritikai megértést a történet perspektívájába állítsa. Ennek a szándéknak a jelentőségén az sem változtat, hogy a történet és az irodalomtörténet Németh Lászlónál inkább nemzetire kiélezett eszme és szellem története, mintsem az irodalmi folytonosságot örökösen megtörő és megszakító irodalmi tények és tényezők semmiképpen sem fejlődő együttese. Németh László meglátta, hogy a húszas-harmincas évek fordulóján megszakadt a klasszikus modernség kontinuitása, és valószínűleg az első között látta meg. Erre kivételes irodalmi érzékenysége és tisztessége tette képessé. Am irodalmon kívül, eszmei és nemzedéki elkötelezettségei megakadályozták abban, hogy ennek a megszakításnak és törésvonalnak máig ható jelentőségét is felismerje. Arra valóban nem lehet egy új költői korszakot építeni, hogy van legalább két költő, Erdélyi és Illyés, akik „életük adataitól nem féltik a költeményt”. (Uo. 402.)

Az 1932-es áttekintésben a kritikát a műfordítással azonosítja, mert mindkettő „a maga nyelvbe ülteti az idegent”, és annak alapján is, hogy „a műfordítás műtorzítás:

a kritika félreértés”, majd a kritikust így különbözteti meg: „jó kritikus az, akinek a tévedései is rendszeresek. Értetni kell a művet, érezni az árnyalatokat, tisztelni a hűséget: magától értetődik. Azonkívül azonban *lenni* is kell valakinek. Ahol a hamisítás elkerülhetetlen, ott csak a hamisítóban bízhatunk.” (Kiemelés: N. L. Uo. 403.) Németh László „félreértésről” beszél, „hamisításról” és megbízható „hamisítóról”, és arról, hogy a jó kritikus tévedéseiben is rendszeres. Nem a kritika elhárítása ez a gondolatmenet, de főként nem a kritika felmentése a tévedés és félreértés, a hamisítás vádja alól. Sokkal inkább tekinthető a kritika természete felismerésének és nem teoretikus leírásának. Az eredetiben kiemelt létige is ezt bizonyítja. Németh László metaforákban beszél és nem elméletben. Nincsenek elméletei, de bőven vannak eszmei és erkölcsi előítéletei. Tévedéseit, ezek nem a teória, még csak nem is a teória hiánya okozza. Az olvasható ki ebből, hogy Németh László a huszas-harmincas évek *últózó irodalmát* „félretéve”, az irodalom alakulásának irányait egy modernitás előtti elváráshorizonton jelölte ki, amivel nemcsak az európai és a magyar költészet „meghatározó áramlataitól” távolodott el, hanem az irodalom megértésének és befogadásának „meghatározó” gondolatmeneteitől, a kortárs kritikairás gyakorlatától is.

Németh László hamarosan el is búcsúzik a kritikairástól. Hosszú, több mint egy évtizedig tartó búcsúzkodás ez; 1943-ban ér majd véget A kritikus búcsúja című sorozattal a *Magyar Csillag*-ban. Nem biztos, hogy a hosszúra nyúlt búcsúzást csupán „a *Tanú* által kiváltott viharok, indulatok” váltották ki, nemcsak ezek tették számára „lehetetlenné” „kedves műfajának” az „első hét-nyolc év szenvedélyes tárgylagosságával” való folytatását, ahogyan a *Két nemzedék* kötet első oldalán közli, hanem éppen kritikairásának és irodalmi gondolkodásának a költészete és a kritika „meghatározó” tendenciáitól, irányaitól és változásaitól való eltávolodása. A kritika(írás) paradoxona, hogy „az első hét-nyolc év” kritikái máig érvényes történeti jelentőségű *irodalmi* szövegek, ami többek között Németh Lászlónak azt a „jóslatát” bizonyítja, miszerint az elkövetkező évtizedben, vagyis a harmincas és negyvenes években a kritika lesz az irodalom uralkodó beszédmódja, azaz „vezérműfaja”. Természetesen ha a kritikát nem recenzióknak értjük, ha gyakorlatát nem szűkítjük, miként „szóban”, de nem „(kritika)írásban” Németh László tette, a véleménymondás művészetére, hanem belátjuk, hogy a líra és a művészet tematizálása a versben és a műben, nem utolsó sorban az intertextualitás sok változatának felismerése, a palimpszesztusok és palinódiák, a változatos idézéstechnikák és „újraírások” mind sorra a kritika(írás), a kritika mint szöveg megjelenésének és működésének változatai.

Németh László kritikairásának újraolvasása azt a tapasztalatot erősíti meg bennünk, miszerint „A kritika elválhat tárgyától, akár úgy, hogy abszolutizálva feloldja körvonalait, akár úgy, hogy az összes lehetséges kritikusok közül a legtökéletesebb – bár még mindig igencsak tökéletlen és tévedékeny – értékelő bíráló, az Idő, felejtésre ítéli a tárgyat, s megmaradásra a kritikát. Az is kétségtelen, hogy a kritikák utólag, egy kritikusi életműben szorosabb rokonságot tartanak egymással, mint mindenkori tárgyukkal.” (Radnóti Sándor: I. m. 134.) Ez a sorsa Németh László kritikairásának is: elvált tárgyától és ebből következően a kritikák, például az itt emlegetett két írássorozat egymásra vonatkoztatva olvasható újra nem mint a kritikus tévedéseinek dokumentuma, hanem, mint a huszadik századi magyar irodalom egyik fontos törésvonalának az irodalom és az irodalmiság szempontjából is releváns, meg számottevő dokumentuma.